

HLINENÁ FORMA NA ODLIEVANIE FALOŠNÝCH MINCÍ Z PUSTÉHO HRADU VO ZVOLENE

Ján HUNKA † – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ – Ján BELJAK

Ján Beljak
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra, Slovakia
jan.beljak@savba.sk

ORCID ID: 0000-0002-7781-7313
SCOPUS Author ID: 57221838442

Noémi Beljak Pažinová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 74 Nitra, Slovakia
nbpazinova@ukf.sk

ORCID ID: 0000-0001-9743-9789
SCOPUS Author ID: 56160515700
WOS Researcher ID: AAO-4617-2020

HUNKA, Ján † – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján. Counterfeiting Coin Mold from the Deserted Castle (Pustý hrad) in Zvolen. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, vol. 25, no. 1, pp. 153-165, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.153-165.

The aim of the article is to draw attention to a sole find of a clay mold for casting counterfeit coins of Emperor Leopold I. The artifact was unexpectedly unearthed at the National Cultural Monument Pustý hrad (Deserted Castle) in Zvolen. In the 2019 research season, during the excavation of the rubble backfill of the flanking tower ditch in the eastern line of the Upper Castles fortification, five fragments from a casting mold were discovered. The item serves as proof of counterfeiting activity, and it is a unique modern find, dated at the end of the 17th century, not only from Deserted Castle, but in general from the territory of Slovakia, as we do not know a similar artefact from other castles.

Kľúčové slová: stredné Slovensko; Pustý hrad; 17. storočie; výroba falošných mincí;

Keywords: Middle Slovakia; Deserted castle (Pustý hrad); 17th Century; Production of Counterfeit Coins;

O tom, že sa už od antických čias vyrábali napodobeniny alebo aj úplné falzá mincí, sa už vie dávno. Na túto tému vzniklo už veľa príspevkov. Nielen vyda-

vatelia prvých antických mincí v 6. storočí pred Kristom pochopili prínos výroby razených mincí pre potreby obchodu. Tie predstavovali jednak úradné obeživo v štáte, tiež dokázali vytvárať kmeňové, chrámové cennosti alebo aj súkromné kráľovské poklady, ktoré mohli byť aj zárukou stability hospodárstva uvedeného štátu. S mincami sa k ľuďom dostalo aj mnoho zlata, striebra a medi. Pomer jednotlivých kovov použitých na vznik mincí neraz určoval ekonomické a politické pomery.¹ Ak v štáte obiehali kvalitné platidlá, tak nastal rozvoj miestneho a diaľkového obchodu, remesiel a celej spoločnosti. Keď v štáte obiehali mince z nekvalitných kovov, môžeme predpokladať proces regresu a úpadku hospodárskych pomerov, ktorý sa nepochybne prejavil v celej spoločnosti a bol jednou z príčin schudobnenia najnižších vrstiev obyvateľstva. Rovnako platí, že už od času razby prvých gréckych mincí sa našli aj ich napodobovatelia, respektíve falšovatelia², ktorí sa tiež chceli z rôznych, hlavne ziskuchtivých dôvodov priživiť na štátnej ekonomike. Neraz sa zistilo, že sa tak deje až do súčasnosti.³

Zámerom predloženého príspevku je predstaviť nečakaný novoveký nález hlinenej formy na výrobu mincí (obr. 1) objavený počas výskumnej sezóny 2019 na Pustom hrade vo Zvolene (obr. 2). Národná kultúrna pamiatka Pustý hrad vo Zvolene sa rozkladá na dvoch vrcholoch rovnomenného kopca, ktorý sa vypína na juhozápadnom okraji mesta Zvolen v pohorí Javorie nad sútokom Hrona

Obr. 1. Pustý hrad vo Zvolene, Horný hrad. Forma na odlievanie falošných mincí Leopolda I. po zložení všetkých častí (Autor: M. Knoll).

¹ SEJBAL, Jiří. Základy peněžního vývoje. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 21 – 62.

² KOLNÍKOVÁ, Eva. Keltské mince na Slovensku. Bratislava: Pallas, 1978, s. 45, 60 – 61, 70 – 71, 74 – 75.

³ Viď prehľad NBS Slovenska o počte zistených falošných mincí a bankoviek v priestore štátov Európskej únie.

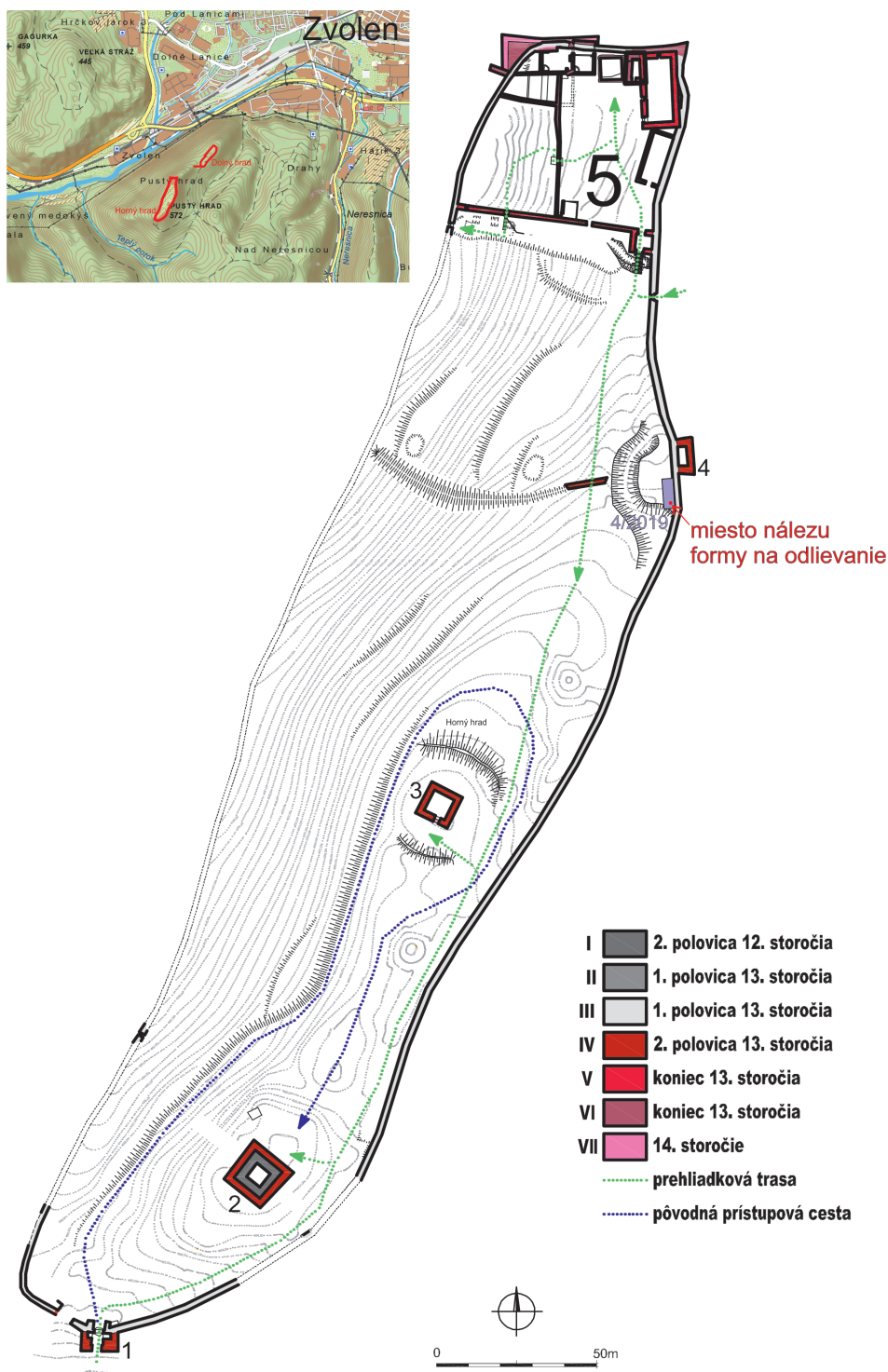
Obr. 2. Pustý hrad vo Zvolene. Letecká snímka vrcholnostredovekého hradu. V popredí Horný hrad, v pozadí Dolný hrad a mesto Zvolen (Autor: J. Beljak).

a Slatiny (obr. 3). Stredovekí stavitelia využili prírodné danosti tohto miesta a na vrcholovej plošine (571 m n.m.) postavili Horný hrad s rozlohou 3,5 ha a nižšie (476 m n.m.) umiestnili Dolný hrad s rozlohou 0,7 ha. Spolu s tzv. spojovacou časťou tvoria areál s rozlohou 4,7 ha. Pustohradný vrch mal strategickú polohu nad sútokom rieky Hron a potoka Slatina a od praveku patril k vyhľadávaným miestam na osídlenie. Najväčšiu slávu zažila lokalita v období vrcholného stredoveku, keď tu uhorskí králi z rodu Arpádovcov dali postaviť mohutné opevnenie. Vznik a počiatky stredovekého kamenného hradu môžeme spájať s utvorením Zvolenského komitátu, rozsiahlej územnosprávnej jednotky, ktorú spravoval kráľom poverený úradník – župan – sídliači vo Zvolene. Zvolenský komitát vznikol azda už na začiatku 12. storočia.⁴ Najvýraznejšie stavebné aktivity sú v areáli hradu dokumentované od polovice 13. až začiatkom 14. storočia. V priebehu 14. storočia aktivity na hrade postupne zanikajú a hradný areál bol definitívne opustený v 15. storočí. Sídlo stratilo funkciu opevnenia, nie je obnovená jeho prevádzka a mení sa miesto kráľovskej rezidencie⁵.

Moderný archeologický výskum realizovaný každoročne od roku 1992 osvetlil jeho význam ako sídla Zvolenského komitátu a obľúbeného miesta odpočinku a poľovačiek panovníkov Uhorska vo vrcholnom stredoveku. Takmer tridsať

⁴ BELJAK, Ján et al. Pustý hrad vo Zvolene, Dolný hrad 2009–2014. Zvolen; Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014, s. 36–44.

⁵ BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – ŠIMKOVIC, Michal. Pustý hrad vo Zvolene a hrad Peťuša vo svetle aktuálnych výskumov. Zvolen: Mesto Zvolen, 2018, s. 19–28, 50–52.

Obr. 3. Pustý hrad vo Zvolene. Plán Horného hradu. 1 – vstupná brána, 2 – veža I. (komitátny hrad), 3 – veža II., 4 – veža (bašta) vo východnej línii opevnenia, 5 – areál tzv. Dončovho hradu. Fialovou farbou vyznačená skúmaná sonda 4/2019 a červenou bodkou miesto nálezu hlinenej formy na odlievanie novovekej mince (Autorka: N. Beljak Pažinová).

sezón trvajúci systematický výskum⁶ hradného areálu a jeho zázemia posunuli bádanie stredovekých hradov územia Slovenska na vyššiu úroveň. Každú sezónu sa objavujú početné hnutelné i nehnuteľné nálezy, ktoré dopĺňajú i rozširujú naše znalosti o dejinách lokality a aktivitách, ktoré sa v jej areáli odohrávali. Nebolo to inak ani v rámci sezóny 2019. Popri bežných archeologických nálezoch z obdobia praveku až vrcholného stredoveku nás napriek tomu mimoriadne prekvapil objav zo dňa 4. septembra 2019. Išlo o unikátny novoveký artefakt poukazujúci na výrobu falošných mincí.

Hlinená forma mince rímsko-nemeckého cisára Leopolda I. (1657 – 1705)

Forma (obr. 1) s hrúbkou 18 mm je vyrobená z jemne plavenej hliny o rozmeroch 110×60 mm. Má obdĺžnikový tvar s oblúkovo zaoblenými rohmi. Našla sa na jednom mieste rozlomená na päť častí, čo predstavuje asi 3/5 z celkového tvaru formy. Ďalšie jej časti, resp. dielce náprotivku druhej formy sa nenašli. Na jednom fragmente je viditeľné prederavenie formy kónickým spojovacím nitom, ktorý má rozmery 18 mm × 5 až 8 mm. Po rekonštrukcii nálezu bolo možné aj na druhej strane dlhšej strany artefaktu identifikovať zvyšky druhého otvoru. Otvory mohli slúžiť na lepšie upevnenie jednej strany formy nejakým nitom, alebo na jej zavesenie po použití v kovolejárskych dielni. Na zabezpečenie funkčnosti formy bolo potrebné, aby obsahovala aj ďalšiu protiľahlú časť z ďalšou dvojicou otvorov a aby sa obe časti spojili do jedného bloku. Až v takomto stave bolo možné používať predmet na odlievanie.

Časť výzdoby sa zachovala na dvoch fragmentoch. Na jednom väčšom zlomku formy o veľkosti 60×35 mm a ďalšom menšom zlomku s veľkosťou 18×32 mm. Na väčšom zlomku je vytvorený aj plytký nálevový žliabok široký 12 mm a dlhý 18 mm (obr. 4). Žliabok vedie k rytine v tvare poloblúka s retrográdnym nápisom PATRON: a časti obrazu uhorskej Panny Márie ožiarenej lúčmi Slnka. Priemer oblúka rytiny necelých 30 mm naznačuje priemer mince, ktorá mala byť vo forme odlievania. Išlo o uhorské 15-grajciarové mince, teda najväčšie mince stredných hodnôt, ktoré boli medzi obyvateľmi štátu aj najviac využívané. Obraz Madony ako patrónky Uhorského kráľovstva je jasným indikátorom príslušnosti mince rímsko-nemeckému cisárovi Leopoldovi I. (1657–1705), počas vlády ktorého sa tento motív razil iba na uhorských minciach v štyroch mincovniach kráľovstva.

Dôležité skutočnosti týkajúce sa nálezu hlinenej formy na odlievanie novovekej mince

Pri tomto netradičnom náleze je potrebné upozorniť na štyri podstatné fakty. V prvom rade sú to nálezové okolnosti, t.j. kde sa artefakt na hrade nachádzal. Predmet sa našiel pri odkrývaní sondy 4/2019 (obr. 5) na Hornom hrade v hĺbke 1,0 až 1,2 m. Fragmenty sa nachádzali v sutinách z deštrukcie východnej línie kamenného opevnenia hradu. Sutinový zásyp tvoril vrchnú časť výplne sondy, resp. priekopy, ktorú sonda skúmala. Priekopa bola vybudovaná na prelome

⁶ BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján. Benefits of the long-term research of the Pustý hrad castle (Deserted castle) in Zvolen and its prospects for the future. In *Archaeologia Historica*, 2020, roč. 45, č. 2, 941–956.

Obr. 4. Pustý hrad vo Zvolene, Horný hrad. Detailný pohľad na hlinenú formu na odlievanie:
A – nálevový žliabok, B – rytina (Autor: M. Knoll).

Obr. 5. Pustý hrad vo Zvolene, Horný hrad. Letecký pohľad na hradný areál z východu (Autor: J. Beljak). Šrafovaním vyznačená priekopa veži vo východnej línii opevnenia, fialovou farbou vytýčená sonda 4/2019 a červenou bodkou (1) miesto nálezu hlinenej formy na odlievanie novovekej mince.

13. a 14. storočia a znásobovala obranyschopnosť veže, ktorá ako jediná bola vybudovaná z vonkajšej strany hradného opevnenia Horného hradu. Z predmetu sa našlo celkovo 5 ks, ktoré však nemali čerstvé lomy, teda artefakt nebol rozbitý dôsledkom archeologického výskumu, ale k roztriešteniu muselo dôjsť už v minulosti. Je preto pravdepodobné, že forma sa rozbila na hrade a následne ju majiteľ (užívateľ) tam aj nechal, resp. zahodil.

Druhý dôležitý fakt je vek nálezu. Ide o formu na odlievanie mince rímsko-nemeckého cisára Leopolda I., teda nález môžeme datovať najskôr na záver

17. storočia. Artefakt je aj z tohto dôvodu unikátom, nakoľko nemáme vedomosť o analogickom náleze z Pustého hradu z daného obdobia. Ďalšie artefakty, ktoré pochádzajú z výplne priekopy (sonda 4), kde sa hodnotený predmet našiel, môžeme datovať predovšetkým do 2. polovice 13. storočia až polovice 14. storočia. Skúmaná situácia v priekope zároveň súvisí s procesom zániku sídla a tu nájdené nálezy predstavujú hlavne depóniu odpadu sídla, resp. obdobie už po aktívnom využití priekopy. Dlhodobý systematický výskum hradného areálu spoľahlivo preukázal, že na Pustom hrade nie sú výrazné doklady osídlenia od druhej polovice 14. storočia. Dokonca 15. storočie nie je v nálezovom materiáli zachytené takmer vôbec, resp. tieto nálezové okolnosti sú nespoľahlivé.⁷ Sme preto toho názoru, že Pustý hrad vo Zvolene záverom 14. storočia stratil definitívne svoj niekdajší význam a funkciu opevnenia, čomu zodpovedá aj skutočnosť, že staré sídlo zvolenských županov a kráľov získalo v závere stredoveku označenie *Starý hrad*.⁸ Nález formy na odlievanie novovekej mince je preto na Pustom hrade jedinečným nálezom z daného obdobia. Nedisponujeme zatiaľ žiadnymi dôkazmi v teréne, že by sa v hradnom areáli odohrávala nejaká aktivita v 17. storočí. Zrejme prvá novoveká zmienka o rozľahlých ruinách hradu na strmom vrchu susediacom so Zvolenom či Zvolenčanmi, ktorý Slováci nazývajú „Stary Hrad“ a Maďari „Óvár“, sa nachádza až v druhom zväzku Notícií Mateja Bela o Zvolenskej stolici vydanej v roku 1736.⁹ Prvý kartografický prameň, ktorý hrad zachytáva, je mapový list I. vojenského mapovania vyhotovený v roku 1783. Mapa schematicky zakresľuje na zalesnenom vrchu juhozápadne od mesta Zvolen ruinu s popisom „Pusty Hrad“.¹⁰ Vidíme teda, že už od začiatku novoveku išlo o zdeštruovanú ruinu, preto je hodnotený nález nečakaným prekvapením. K samotnej dobe používania formy na odlievanie z Pustého hradu bližšie v nasledujúcej časti príspevku.

Tretí podstatný fakt, na ktorý treba pri náleze upozorniť, je jeho funkcia. Na rozdiel od falšovania mincí s pomocou výroby strieborno-medených až billonových mincových plátov, ktoré sa následne strihali na menšie kruhové, oválne, štvorcové mincové kotúčiky, aké poznáme zo stredoveku aj novoveku¹¹ a bolo ich potrebné „postriebrovať“ amalgamáciou olovom, forma z Pustého hradu je iná. Využitá mohla byť totiž len pri výrobe jedinej alebo malého počtu falošných mincí. Odlievanie mincí do formy už poznali v starovekej Číne, kde sa vytvárali vysoké valce z na seba postavených foriem s tou istou symbolikou, opatrené nálevovým a odtokovým otvorom v strede.¹² Po vychladnutí celého valca sa po-

⁷ HANULIAK, Václav. Vojenské pevnosti Jána Jiskru vo Zvolene. In *Archaeologia Historica*, 2006, roč. 31, č. 1, s. 262.

⁸ BELJAK – BELJAK PAŽINOVÁ – ŠIMKOVIC, Pustý hrad vo Zvolene, s. 22.

⁹ BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus secundus*. Viennae, 1736, s. 488.

¹⁰ Az első katonai felmérés (DVD). Budapest, 2004. Coll. XIV, Sect. X.

¹¹ SLIVKA, Michal. Falšovanie mincí na slovenských hradoch. In *Slovenská numizmatika*, 1992, roč. 12, s. 53–66; OSLANSKÝ, František. Z písomných prameňov o falšovaní mincí v stredoveku. In *Slovenská numizmatika*, 1998, roč. 15, s. 77–88; SOJÁK, Marián. Falšovanie mincí v stredoveku a novoveku v oblasti východného Slovenska (stručný prehľad stavu bádania za posledných desaťročí). In HAAS KIANIČKA, Daniel (zost.). *Baníctvo a mincovníctvo v dejinách Slovenska*. Kremnica: Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí, 2013, s. 37–52.

¹² COOPER, Denis. *Coins and Minting*. Haverfordwest: Press Buildings, 1983, s. 4; CRIBB, Joe. *Peniaze*. Bratislava: Fortuna print, 1993, s. 2.

tom takto odliate mince, ktorých mohlo byť v podobe rozvinutého kvetu rastliny umiestnených aj 20 – 30 kusov, odlamovali od formy a orezávali, aby mali kruhový tvar. Podobný princíp vynašli aj starovekí Gréci a Rimania v časoch Rímskej republiky, keď sa produkovali prvé predmonetárne platidlá aj prvé mince. Aj Kelti riešili svoju produkciu odlievaním 50 kusov mincových kotúčikov v hlinených formách, do ktorých sa nalial roztavený kov, tie sa po vychladnutí rozbili a kotúčiky sa ukladali v mincovniach do prútených košov. V prípade potreby sa kotúčiky vybrali, nahriali a opatrili príslušnou razbou¹³ a tak sa z nich stali regulérne mince, teda platidlá. Iný princíp výroby falošných mincí sa zistil na tzv. limes falzách rímskych strieborných mincí z obdobia 2. – 3. storočia¹⁴. Neustály dopyt po kvalitných strieborných denároch prinášal aj ich imitovanie. Originálna strieborná minca sa odtlačila do formy, čím vznikla dutina s negatívnym obrazom pôvodnej mince. Dutina sa následne zaplnila zmesou zohriateho cínu, striebra a olova, tak vznikla imitácia starej mince. Dnes sa tieto razby dajú rozpoznať podľa tmavého striebra a hlavne tým, že na minci sa neraz vytvorili diery a iné nerovnosti, lebo plyn pri odlievaní nevyplnil dôsledne všetky časti vytvorenej napodobeniny. Aj legendy na týchto minciach zvyknú byť málo čitateľné¹⁵. Vhodné je pripomenúť aj zaujímavé formy na odlievanie zlatých arabských dinárov z obdobia 10. storočia, ktoré sa našli v Petrovci, Futtaku a Németovári.¹⁶

Štvrtý, záverečný dôležitý poznatok v súvislosti s novovekým nálezom formy na odlievanie, je skutočnosť, že falšovanie mincí na Pustom hrade má dlhšiu tradíciu a preukázaná bola v areáli hradu na prelome 13. a 14. storočia. Práve (ale nielen) z okolia veže vo východnej línii opevnenia hradu, teda z priestoru, kde bola objavená aj novoveká hlinená forma, pochádzajú tégliky so stopami po drahých kovoch, časti váh a početné mincové pliesky – polotovary na výrobu mincí, ale aj falošné hlavne uhorské denáre a viedenské fenigy.¹⁷ Tieto nálezy sú jasným dokladom fungujúcej falšovateľskej dielne priamo na Hornom hrade vo vrcholnom stredoveku. Takáto činnosť bola v danom období nepochybne pod „patronátom“ silného feudála/feudálov napriek tomu, že Ondrej III. vydal v roku 1298 zákonné ustanovenia, v ktorých sa za falšovanie mincí trestalo stratou majetku. Falšovaniu na hrade prial hlavne začiatok 14. storočia, teda nepokojné časy

¹³ KOLNÍKOVÁ, Eva. Bratislavské keltské mince. Bratislava: Tatran, 1991.

¹⁴ HLINKA, Jozef – KAZIMÍR, Štefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. Peniaze v našich dejinách. Bratislava: Obzor, 1976, s. 27 – 28.

¹⁵ VONDROVEC, Klaus – WINTER, Heinz. Die Münzen aus den Brand-und Körpergräbern sowie den Grabgärtchen und Flurgräbern von Halbturm (KG Halbturm, OG Halbturm, p.B. Neusiedl am See). In Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, 2013, roč. 53, č. 1, s. 29 – 31.

¹⁶ KOVÁCS, László. Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989, tab. 1127 – 1129.

¹⁷ HANULIAK, Václav – HUNKA, Ján. Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. In Archeologia Historica, 2000, roč. 25, č. 1, s. 363; BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi. Letná škola archeológie a výskum na Pustom hrade vo Zvolene v roku 2016. In SLIACKA, S. (ed.). Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku: zborník z konferencie archeológov pôsobiacich v oblasti stredného Slovenska, Ružomberok: Liptovské múzeum v Ružomberku, 2016, s. 51 – 60.

po vymretí Arpádovcov, keď určité aktivity mohli byť prehliadané, resp. nebol priestor na ich dohľad a kontrolu.¹⁸

Čo nám hlinená forma z Horného Pustého hradu môže napovedať o procese vzniku falošných mincí?

Obraz Madony ako patrónky Uhorského kráľovstva sa počas vlády Leopolda I. razil iba na uhorských minciach v Bratislave, Košiciach, Kremnici a v Nagy-Bányi/dnes Baia-Mare v Rumunsku. Vzor formy je teda nutné hľadať v mincovník-
tvach uvedených miest.

Pre presnejšie určenie času, v ktorom mali byť z formy z Pustého hradu mince odlievané, je nutné sa trochu venovať aj vývoju Leopoldovho mincovníctva. Pre jeho mincovníctvo je typická záplava rôznych druhov a typov mincí. Konkrétne nechal raziť až 21 nominálov, každý z nich predstavoval mincu určitej hodnoty, ktoré mali aj svoje kurzové hodnoty pri prepočtoch v rámci obchodných komodít, v závislosti od množstva drahého kovu. Ikonograficky sa pokračovalo v razbe mincí, aké boli produkované za kráľa Ferdinanda III. (1639 – 1657). Na každej minci bol však nový portrét panovníka Leopolda I. Veľká zmena nastala v roku 1659. Prvotným cieľom panovníka bola úprava metrologických parametrov jednotlivých nominálov v rámci celej monarchie. Mnohé platidlá boli akostne kvalitnejšie ako vzorové dolnorakúske platidlá, napr. uhorské toliare a dukáty. Preto vznikla potreba zjednotenia všetkých mincí monarchie podľa ich nominálov. Napríklad všetky toliare vyrobené v približne 15-tich mincovniach monarchie mali mať ten istý strieborný základ. Tým pádom mali byť aj ich kurzové ceny rovnaké. Malo sa tak napomôcť rozvoju obchodu v rámci územia celej monarchie, to jest približne od Švajčiarska po vtedajšie Sedmohradsko.

Zmena sa dotkla aj Leopoldových 15-grajciarov, ktoré mali mať po novej reforme v roku 1659 jednotnú akosť 56,3 % gramu striebra v minciach¹⁹. Premenou prešlo aj stvárnenie portrétu panovníka na averze mincí. Pred rokom 1659 bola jeho úroveň rôznorodá, podľa toho, aké znalosti mal výrobca razidiel v tej-ktorej mincovni. Po roku 1659 sa prostredníctvom puncov vyrobili vo Viedni vzorové modely pre jednotné stvárnenie portrétu panovníka pre všetky mincovne monarchie. Tým sa mala dosiahnuť jednotná unifikácia jeho portrétu. V podstate sa to aj podarilo, s tým, že sa vyrobili modely aj pre všetky zvyšné časti mincí. Základom bolo, že na averze bol portrét panovníka s časťou jeho titulatúry, na reverze bol tzv. zemský znak so zvyškom titulatúry. Na mince sa pridávali aj značky minc-
majstrov, takže sa dalo dobre rozlíšiť, kedy a kde sa minca vyrobila.

Vrátiac sa k otázke používania formy z Pustého hradu, je nutné zistiť, kedy sa na uhorské mince začal dávať symbol Marie Immaculaty. V Kremnici to bolo od roku 1661 a tento symbol na kremnických minciach zostal až do konca 17. storočia²⁰. Hoci Kremnica je k Pustému hradu vo Zvolene najbližšie z menovaných

¹⁸ HUNKA, Ján. Mince Arpádovcov z rokov 1000 – 1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska. Nitra: Archeologický ústav SAV & VEDA, 2013, s. 107 – 110.

¹⁹ NECHANICKÝ, Zdeněk. Mincovníctví Leopolda I. 1657 – 1705. Hradec Králové: Česká numismatická společnost, pobočka Hradec Králové, 1991, s. 11.

²⁰ HUSZÁR, Lajos. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest: Korvina Kiadó; München und des Ernst Battenberg Verlages, 1979, č. 1420 – 1426.

štyroch mincovní, neznámy výrobca formy z Pustého hradu sa najviac priblížil k stvárneniu 15-grajciaru z roku 1696 z košickej mincovne (obr. 6), kde sú slnečné lúče tak isto stvárnené v tvare trojuholníkov a nie esovite ohnutých plameňov. Na rytine formy z Pustého hradu chýba iba značka mincovne C-M.²¹ Na základe priradenia motívu k mincovni v Košiciach vieme potvrdiť, že ide o 15-grajciar typu Huszár 1446 s priemerom 31,4 mm až 32,0 mm. Dôležitým znakom pre pridelenie obrazu formy k výrobku z košickej mincovne patrí aj detail pri slove PATRON, kde je namiesto bodky dvojbodka za výrazom PATRONA:

Obr. 6. Obraz košického 15-grajciara z roku 1696. Zdroj: podľa: HUSZÁR 1979, č 1446.

Na záver sa pozastavme ešte pri možnosti použitia formy z Pustého hradu. Pri klasickej výrobe mincí v mincovniach tzv. valcovacím mincovým strojom s dvoma valcami, kde sa otáčaním oboch valcov s rytinami obrazov mincí tieto vtlačali do strieborného plechu, nastával problém s ich vybratím.²² Z mincových pásov sa namáhavo vyberali pomocou tzv. priebojníka, to jest dutého valca, ktorý mal na konci ostré hrany a úderom kladiva z mincového plechu mince vyrezal. Preto sú aj podnes mnohé prehnuté do podoby mušle. V prípade formy z Pustého hradu je ale jej reliéf tak plytko odtlačený, konkrétne iba 0,5 až 0,75 milimetra, že hoci je rytecky dobre stvárnený, výsledná minca by bola príliš tenká, jej hrúbka by dosahovala len pár milimetrov, čo je veľkým nedostatkom. To znamená, že aj keby sa do hlinenej formy odliala veľmi dobre, teda so všetkými detailmi a teda by vyzerala ako plnohodnotné platidlo, bola by príliš tenká na použitie v obchodnom styku. S vysokou pravdepodobnosťou preto forma na výrobu mince Leopolda I. z Pustého hradu vo Zvolene nebola nikdy použitá v procese odlievania. Forma zrejme vznikla podobnou technikou ako limes falzá, a to odtlačením originálneho 15-grajciara z košickej mincovne z roku 1696 do približne 20 mm hrubej vrstvy hliny, ktorá sa po vypálení zmrštila na terajšiu hrúbku 18 mm.²³ Tým sa vytvoril

²¹ PETÁCH, Emil. Dejiny mincovania v Košiciach. Košice: Východoslovenské múzeum, 1979, s. 184; HUSZÁR, ref. 20, č. 1446;

²² COOPER, Coins and Minting, s. 13.

²³ Na túto skutočnosť nás upozornil odborný pracovník – reštaurátor Marián Knoll z Archeologického ústavu SAV v Nitre po prezretí formy. Za jeho podnetné názory podoprené jeho dlhodobými skúsenosťami mu veľmi pekne ďakujeme.

len veľmi plytký odtlačok reliéfu mince, ktorý je na artefakte možné doteraz pozorovať.

V kontexte barokového obdobia sa naskytá ďalšia možná interpretácia využitia artefaktu. Vzhľadom na fakt, že na averznej strane hlinenej formy sa nachádza odtlačok mince s vyobrazením Panny Márie Immaculaty, vyrazenej košickou mincovňou a vo vrchnej časti sa nachádzajú dve identické dierky slúžiace azda na zavesenie, forma tak mohla plniť funkciu sakrálneho ochranného amuletu. Takúto úlohu dostávali jedinečné a netradičné predmety, akými sú napr. dva znaky kremnických minciarov – kartuše z roku 1736 s obrazom Madony a dvojhlavého cisárskeho orla, používané na prezentáciu cechu kremnických minciarov pri cirkevných oslavách.²⁴

Ako sme preukázali, forma z Pustého hradu zrejme nikdy na vytvorený účel razenia mincí neslúžila, aj napriek tomu je však zaujímavá nielen z numizmatického hľadiska, ale aj historicko-kriminalistického. Poukazuje totiž na snahu neznámeho remeselníka s menšími technickými skúsenosťami rýchlo si zarobiť nejaké peniaze. Avšak výrobca skoro zistil, že vytvorený produkt má výrazné nedostatky, a preto svoj účel nesplní. Pre výrobcu to azda bolo aj lepším riešením, nakoľko výroba štátnych mincí bola aj v časoch Leopolda I. jedným z výsostných regálov kráľa. Ich napodobovanie, napr. znížením ich akosti s pomocou pridania olova do striebra, už bolo brané ako kriminálny zločin proti osobe panovníka porovnateľný s vlastizradou.²⁵ Ak by ju dotýčny výrobca z Pustého hradu použil a následne by bol chytený, bol by nepochybne odsúdený a minimálne trestaný dlhoročným žalárom, možno aj galejami na benátskych lodiach, pobytom na výstavbe leopoldovskej pevnosti, stratou majetkov alebo iným prísnyim trestom.

Záver

Zámerom príspevku bolo upriamiť pozornosť a analyzovať nevšedný novoveký nález hlinenej formy na odlievanie falošných mincí cisára Leopolda I. z druhej polovice 17. storočia. Fragmentárne zachovaný predmet sa nečakane objavil počas archeologického výskumu na NKP Pustý hrad vo Zvolene v sezóne 2019. Pri výkope suťového zásypu priekopy veže vo východnej línii opevnenia Horného hradu bolo objavených päť fragmentov z odlievacej formy, ktoré do seba viac-menej dobre zapadali.

Dôkladnou analýzou predmetu sme poukázali na skutočnosť, že ide o formu na napodobeninu 15-grajciara Leopolda I., ktorá bola razená v roku 1696 v košickej mincovni, avšak z dôvodu plytkosti odtlačeného reliéfu, hoci kvalitne vypracovaného, zrejme nikdy nedošlo k odliatiu mince v tejto forme a teda k použitiu platidla v obchodnom styku. Napriek tejto skutočnosti je predmet dokladom

²⁴ ZORIČÁK, Peter. Znaky kremnických minciarov – ich osudy a význam. In Numizmatika: Časopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV, 2016, č. 26, s. 90 – 94.

²⁵ DÖRY, Ferenc – BÓNIS, György – ÉRSZÉGLI, Géza – TEKE, Zsuzsa (ed.). Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458 – 1490. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989; ERDÉLYI, László. Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Budapest: Rényi Károly, 1942; MÁRKUS, Dezső – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (ed.). Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1608 – 1657. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1900.

falšovateľskej činnosti, ktorej tradícia na Pustom hrade vo Zvolene siaha na prelom 13. a 14. storočia.

Hlinená forma na odlievanie falošných mincí je jedinečným novovekým nálezom nielen z Pustého hradu vo Zvolene, ale celkovo z územia Slovenska, nakoľko obdobný artefakt z hradného prostredia doposiaľ nepoznáme.

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy APVV-17-0063: „Vita intra muros – interdisciplinárny výskum hradov stredného Slovenska“.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Pramene:

BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus secundus. Viennae, 1736.*

Publikované pramene:

Az első katonai felmérés (DVD). Budapest, 2004.

ERDÉLYI, László. *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig.* Budapest: Rényi Károly, 1942.

DÖRY, Ferenc – BÓNIS, György – ÉRSZÉGI, Géza – TEKE, Zsuzsa (ed.). *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

MÁRKUS, Dezső – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (ed.). *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1608–1657.* Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1900.

Monografie a zborníky ako celok:

BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi. *Letná škola archeológie a výskum na Pustom hrade vo Zvolene v roku 2016.* In SLIACKA, S. (ed.). *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku: zborník z konferencie archeológov pôsobiacich v oblasti stredného Slovenska, Ružomberok: Liptovské múzeum v Ružomberku, 2016.*

BELJAK, Ján et al. *Pustý hrad vo Zvolene, Dolný hrad 2009–2014.* Zvolen; Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitra, 2014.

BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – ŠIMKOVIC, Michal. *Pustý hrad vo Zvolene a hrad Peťuša vo svetle aktuálnych výskumov.* Zvolen: Mesto Zvolen, 2018.

COOPER, Denis. *Coins and Minting.* Haverfordwest: Press Buildings, 1983.

CRIBB, Joe. *Peniaze.* Bratislava: Fortuna print, 1993.

HLINKA, Jozef – KAZIMÍR, Štefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. *Peniaze v našich dejinách.* Bratislava: Obzor, 1976.

HUNKA, Ján. *Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska.* Nitra: Archeologický ústav SAV, VEDA, 2013.

HUSZÁR, Lajos. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest: Korvina Kiadó; München und des Ernst Battenberg Verlags, 1979.

KOLNÍKOVÁ, Eva. *Keltské mince na Slovensku.* Bratislava: Pallas, 1978.

KOLNÍKOVÁ, Eva. *Bratislavské keltské mince.* Bratislava: Tatran, 1991.

KOVÁCS, László. *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

- NECHANICKÝ, Zdeněk. Mincovníctví Leopolda I. 1657 – 1705. Hradec Králové: Česká numismatická společnost, pobočka Hradec Králové, 1991, s. 11.
- PETÁCH, Emil. Dejiny mincovania v Košiciach. Košice: Východoslovenské múzeum, 1979.
- SEJBAL, Jiří. Základy peněžního vývoje. Brno: Masarykova univerzita, 1997.
- SOJÁK, Marián. Falšovanie mincí v stredoveku a novoveku v oblasti východného Slovenska (stručný prehľad stavu bádania za poslední desaťročie). In HAAS KIANIČKA, Daniel (zost.). Baníctvo a mincovníctvo v dejinách Slovenska. Kremnica: Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí, 2013.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly vo vedeckých monografiách:

- BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján. Benefits of the long-term research of the Pustý hrad castle (Deserted castle) in Zvolen and its prospects for the future. In *Archaeologia Historica*, 2020, roč. 45, č. 2, in press.
- HANULIAK, Václav. Vojenské pevnosti Jána Jiskru vo Zvolene. In *Archaeologia Historica*, 2006, roč. 31, č. 1, s. 259 – 268.
- HANULIAK, Václav – HUNKA, Ján. Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. In *Archaeologia Historica*, 2000, roč. 25, č. 1, s. 359 – 367.
- OSLANSKÝ, František. Z písomných prameňov o falšovaní mincí v stredoveku. In *Slovenská numizmatika*, 1998, roč. 15, s. 77 – 88.
- SLIVKA, Michal. Falšovanie mincí na slovenských hradoch. In *Slovenská numizmatika*, 1992, roč. 12, s. 53 – 66.
- VONDROVEC, Klaus – WINTER, Heinz. Die Münzen aus den Brand-und Körpergräbern sowie den Grabgärtchen und Flurgräbern von Halbturn (KG Halbturn, OG Halbturn, p.B. Neusiedl am See). In *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft*, 2013, roč. 53, č. 1, s. 1 – 34.
- ZORIČÁK, Peter. Znaky kremnických minciarov - ich osudy a význam. In *Numizmatika: Časopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV*, 2016, č. 26, s. 90 – 94.

Počet slov: 3860

Počet znakov vrátane medzier: 25 895